

mehanizme in diskurz, ki jih EU ponuja. Šibkost nekaterih evropskih mehanizmov pri aktivistih lahko sproži tudi frustracije. Zlasti po vstopu držav v EU se je v številnih državah zgodil »backlash«, notranje politične razmere so tako igrale pomembno vlogo pri odločitvi, kako nadgraditi ali pa spodkopati zakonodajo, ki naj bi zagotavljala minimalne standarde in je nastala kot rezultat pritiska EU.

Komparativna analiza med številnimi evropskimi državami nam omogoči vpogled v raznovrstnost in pestrost učinkov procesov evropeizacije, knjiga pa je s tem pristopom definicijo evropeizacije tudi razširila. Evropeizacijo avtorji in avtorice razumejo kot povezavo med diskurzivnimi, institucionalnimi in zakonodajnimi praksami, ki je v državah članicah spodbudila kompleksen, interaktiven proces diskusij, prevajanj, interpretacij in uporabo priporočil EU s strani prav tako različnih akterjev, od aktivistov družbenih gibanj do državnih uradnikov, akademikov in medijev. In prav v raziskovanju delovanja teh akterjev (od spodaj navzgor), ki hkrati sugerira tudi spremenjen geopolitičen pogled na razmerje oblasti, ki inovativno upošteva lokalni oz. regijski nivo sprejemanja odločitev, je eden izmed najdragocenejših predlogov, ki jih knjiga ponuja. Predvsem pa zbornika sporoča, da je proces evropeizacije lahko zelo različno interpretiran in celo dvoumen, odvisno od tega, kdo in kako ga uokvirja. Uporaba zakonodaje EU tako lahko pomeni napredek na področju nacionalne zakonodaje in demokratizacije,

lahko pa tudi izgovor, da se ohranijo domače tradicionalne prakse in norme. Pričujoča monografija zagotovo predstavlja obogatitev Evropskih študij s perspektivo spola, hkrati pa ponuja tudi nove metodološke in teoretične premisleke.

Gašper Krstulović

Darja Zaviršek, Ana M. Sobočan
Mavrične družine grejo v šolo.

Perspektive otrok, staršev in učiteljic

Fakulteta za socialno delo,
Ljubljana 2012, str. 152, 19.00 EUR
(ISBN 978-961-6569-42-2)

Knjiga *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic* se ukvarja s tematiko, ki je pri nas še nepoznana. V središču raziskave so odnosi otrok in staršev mavričnih družin ter šole. Besedna zveza mavrične družine je pri nas nov izraz. Izhaja iz anglosaksonskega sveta, kjer pomeni svobodnejšo obliko družinske skupnosti, ki presega le enoznačno pojmovanje družine mati - oče - otrok in ki se zavzema za širše razumevanje odnosov med družinskimi člani. V pričujoči knjigi pa se izraz naša zgolj na obliko družinske skupnosti in ne tudi na obliko odnosov med družinskimi člani.

Čeprav že obstaja relativno številna tuja literatura o navedeni tematiki, pa je pričujoča knjiga o mavričnih družinah in šolah prva takšna knjiga pri nas. Avtorici knjige sta dr. Darja

Zaviršek, redna profesorica sociologije in socialnega dela na Fakulteti za socialno delo v Ljubljani, avtorica številnih knjig in člankov s področja hendikepa, duševnega zdravja, spolov, večkratnih deprivacij in zgodovine socialnega dela, in Ana Marija Sobočan, magistra študij spola in mlada raziskovalka na navedeni fakulteti. V knjigi so sodelovale še druge slovenske, nemške in švedske raziskovalke: Uli Streib-Brzič, Christiane Quadflieg, dr. Irina Schmitt, dr. Malena Gustavson, Maja Pan in Silke Bercht. Razprava na podlagi primerov Švedske, Nemčije in Slovenije analizira socialne interakcije, ki se vršijo v času šolanja med učenci in učitelji ter otroci in starši iz mavričnih družin. Nosilka slovenskega dela raziskave D. Zaviršek v *Predgovoru* zapiše, da je tovrstna študija ena redkih pri nas, v kateri spregovorijo otroci in mladi. Knjiga je posvečena »vsem deklicam in dečkom, puncam in fantom iz mavričnih družin, ki živijo po vsem svetu in še posebej v Sloveniji«.

Knjiga je razdeljena na pet vsebinskih sklopov z naslovi: Mednarodna primerjalna raziskava o položaju otrok iz mavričnih družin v šoli (2009–2011), Starši iz mavričnih družin v Sloveniji, Izkušnje otrok in mladih iz mavričnih družin v Sloveniji, Previdnost učiteljic pri vključevanju teme mavričnih družin v šolsko snov in Poučevanje o družinski raznovrstnosti: priročnik za učiteljice in učitelje, pedagoginje in pedagoge, šolske svetovalne delavke in delavce, psihologinje in psihologe, socialne delavke in starše.

V prvem delu knjige je predstavljena mednarodna primerjalna raziskava o položaju otrok iz mavričnih družin v šoli, ki je potekala med letoma 2009 in 2011 hkrati na Švedskem, Nemčiji in Sloveniji. Temeljila je na pripovedih otrok in mladih, ki so bili upoštevni kot eksperti, izkušeni in razmišljujoči ljudje, sposobni analitičnega vpogleda v svoja vsakodnevna razmišljanja in svoje lastne izkušnje. Otroci in mladi iz mavričnih družin so v raziskavi sestavljali homogeno skupino, čeprav se kar nekaj udeležencev ni identificiralo s to skupino. Konstrukcija identitete namreč ne temelji vedno na spolni orientaciji njihovih staršev, temveč jo tvorijo tudi pomembni drugi subjektivni položaji otrok ali mladih kot so spol, etničnost, starost, ekonomski sloj itd. Ta ugotovitev je avtoricam omogočila interpretacijo raziskovalnih rezultatov z razumevanjem vpetosti posameznika v širši življenjski kontekst in kompleksno prepletanje več med seboj povezanih identitet.

V drugem delu knjige A. M. Sobočan prikaže izkušnje staršev mavričnih družin v Sloveniji. Pri motiviranju posameznikov za sodelovanje v slovenskem delu raziskave je naletela na veliko težav, čeprav jih je osebno poznala in z njimi vzpostavila stik. Nepripravljenost za sodelovanje po njenem mnenju ni presenetljiva, saj so pri nas pogosti negativni pritiski heteronormativnega družbenega konteksta na družino in otroke mavričnih družin. Zaradi javnega odnosa do homoseksualnosti je v Sloveniji značilno pričakovanje homofobičnih

odzivov okolja. V slovenski družbi velja prepričanje, da mora imeti otrok mater in očeta.

A. M. Sobočan opozarja na problem 'nevidnosti' samih mavričnih družin v Sloveniji. 'Nevidnost' mavričnim družinam pomeni ponotranjeno strategijo preživetja, ki jo spodbuja družba v pravnem in simbolnem pomenu. Ta ugotovitev je ponazorjena s primerom, da otroci v slikanicah in učbenikih na primer ne morejo najti podob svoje družinske realnosti. V nekaterih primerih starši svoje spolne identitete ne razkrijejo niti svojim otrokom. Takšno ravnanje starši najpogosteje utemeljujejo z zaščito svojih otrok pred represivnimi normami heteronormativnega okolja. Starši se z molkom želijo izogniti temu, da bi otroci postali del njihove spolne usmerjenosti, saj v družbi velja, da istospolnost staršev zaznamuje celotno družino.

Iz zapisanega se zdi, da starši živijo v dveh realnostih. Na eni strani se zavedajo pomena odkritega govora o lastni družinski realnosti, ki detabuizira družinsko življenje, na drugi pa vidijo molk kot lastno strategijo preprečevanja homofobije na individualni ravni.

O odnosu šole do mavričnih družin starši povedo, da se jim zdi vzpostavitev aktivne vloge v šoli zelo pomembna. Navajajo, da v šoli doživljajo dvojen odnos. Učiteljice se distancirajo od intimnih družinskih situacij svojih učencev, po drugi strani pa so neobčutljive do družinske pluralnosti z dajanjem nalog, ki močno posegajo v opisovanje družinske intime.

Starši v trenutni družbeni klimi doživljajo nenehne pritiske, na primer da morajo opravičevati ali dokazovati »primernost«¹ družinskega življenja in se boriti za priznanje starševskega statusa obeh staršev tako na simbolni kot pravno-formalni ravni. Opravičevanje, dokazovanje in trud za enake možnosti so zelo zahtevni. Pritiski lahko ustvarijo negotovost, strah in spodbujajo ohranjanje 'nevidnosti'. Avtorica navaja, da se starši vzorcev ravnanja učijo tako, da svojo situacijo primerjajo s situacijo drugih družin, v katerih so otroci »drugačni«² (na primer otroci z ovirami v razvoju), nekateri starši pa črpajo ideje iz svojih preteklih »aktivističnih izkušenj«. Ugotavlja, da se bodo resnične spremembe v šoli zgodile šele, ko bo govor o mavričnih družinah in različnih oblikah spolnosti postal del kurikula in ko bodo njihovi otroci lahko videli družine, podobne njihovim, v slikanicah in šolskih učbenikih. Ta ugotovitev, da se starši mavričnih družin primerjajo s starši otrok z ovirami v razvoju, opozarja na pozicijo, ki so jo v naši družbi prisiljeni sprejeti starši iz mavričnih družin.

V tretjem delu knjige D. Zaviršek in S. Bercht predstavitva izkušnje otrok in mladih iz mavričnih družin ter vrste homofobičnega nasilja, ki ga občutijo otroci in mladi. V slovenskem delu raziskave so sodelovali štiri mladi ljudje. Starši otrok so se namreč večinoma bali, da bo otroke pogovor ogrozil. Poleg tega je vzrok za to tudi dejstvo, da se je število mavričnih družin, v katerih so bili spočetki otroci, v Sloveniji začelo povečeva-

ti šele po letu 2005 in je zato večina otrok iz takih slovenskih družin starih med 2 in 5 let, število starejših otrok pa je manjše. Pomemben pa je tudi podatek, da so vsi izprašani mladi živele najprej v različno spolni družini.

V šolah različnih držav, kjer je raziskava potekala, so bile opažene razlike med vsebinami pogovorov na temo homofobije. Na Švedskem se mladi o homofobiji v šoli pogovarjajo zelo odkrito, v Sloveniji pa zgolj abstraktno in le na teoretski ravni. Mladi so na široko opisovali svojo družino v razponu od »nekonvencionalne« do »čisto normalne«. Gre za proces »normalizacije«, pri katerem mladi zmanjšujejo »neobičajnost« svoje družine in svojo izkušnjo primerjajo s povprečno življenjsko izkušnjo družine v družbi, ki ni stigmatizirana. V vseh vzorčnih državah so otroci razvili nekaj strategij, s katerimi so se zaščitili ali poskušali zaščititi pred homofobnim nasiljem. V Sloveniji sta najpogostejši strategiji molk in skrivanje. Ti strategiji sta otroke deloma zaščitili pred nasiljem, hkrati pa vplivali na otrokovo samozavest, odpornost in avtonomijo.

Vsi družinski statusi, ki veljajo za manj zaželene, po mnenju avtoric zahtevajo od staršev bolj demokratičen in odkrit pristop do starševstva. Zahtevajo ozaveščene starše s sposobnostjo za izoblikovanje take starševske identitete, ki ni utemeljena in priznana kot samoumevna in s tem skoraj praviloma avtoritarna, temveč temelji na iskanju delujočih pravil in novih razmerij med starši in otroci. Takšni starši so sposobni za demo-

kratično starševstvo in demokratične družinske odnose. Odgovoren starš se po mnenju avtoric ne sme več skriti pod pokrivajoča konstrukta kaj je »mama« in kaj je »oče«, temveč mora v starševskem ravnanju ustvariti odnos, ki bo omogočil otroku varno navezanost, samospoštovanje, priznanje institucij avtoritete, avtonomijo, rast in svobodo. Mavrične družine predstavljajo »najzlahotnejši del osvoboditve tradicionalnih predstav o starševskih normativih«.

Avtorici opozarjata na ambivalentna sporočila otrokom, ko starši sami spodbujajo pripovedi, ki ohranjajo in krepijo družbeno heteronormativnost in šele ustvarijo otrokov strah, da bodo potencialno objekt nadlegovanja in izključevanja. Molk lahko sicer prepreči homofobično nasilje na medosebni ravni, vendar pa okrepi strukturne neenakosti v zvezi z istospolnimi družinami. Prikazani so primeri spregledovanja in mimikrije, ki sta značilni strategiji mavričnih družin in hkrati tudi normativnega okolja. Dve ženski se na primer dojema kot prijateljici, dva moška, ki živita skupaj, pa se delata, da sta le prijateljica, ki si delita stanovanje. Navedeni so primeri, ko je medicinsko osebje predpostavljalo, da je z mamom otrokova varuška ali celo babica in sestra. V nekaterih primerih takšno pojasnilo izberejo kar starši sami, zaradi pričakovanega homofobnega odziva okolja. Pogosto družbeni molk otroci in starši mavričnih družin sami le redko upajo prekiniti, saj živijo v svetu, v katerem se »o tem pač ne govori«. Ta molk tako starši kot otroci racionalni-

zirajo kot »nebreme«. Čeprav je molk prepoznan kot družbena konstrukcija in del družbene heteronormativnosti in homofobije, se otroci in starši še vedno počutijo osebno odgovorne za molk okolice.

Raziskava je pokazala glede tega velike razlike med Slovenijo, Nemčijo in Švedsko. V Nemčiji in na Švedskem nobeden od intervjuvanih otrok ni doživel homofobičnega nasilja, čeprav so v šoli vedeli, da otrok živi v istospolni družini. Na Švedskem se je kot pomembna razlika pokazalo razumevanje »zasebnosti«, ki je tudi v šolah zelo spoštovano, med učitelji pa velja pravilo, da o družini čim manj vedo. Udeleženci v raziskavi v vseh treh državah pa poudarjajo, da si želijo več možnosti, da bi o mavričnih družinah govorili odkrito tudi v šolah.

Za otroke in mlade iz mavričnih družin je bivanje v istospolni družini posebej odločujoče prav v času šolanja. V šolah imajo najmanjšo možnost izbire socialnih interakcij, hkrati pa šolsko okolje močno in skoraj invazivno posega tudi v samo družinsko identiteto. Čim manj je istospolnost sprejeta v nekem okolju, toliko bolj so starši želeli otroka vpisati v tisti vrtec ali šolo, ki bi brez predsodkov sprejemal nove družinske formacije. Odpiranje tematike o pluralnosti družinskih oblik v šolah v Sloveniji D. Zaviršek vidi kot enega najpomembnejših korakov, ki vodijo do večje enakopravnosti družinskih oblik. Zavzema stališče, da to ne izboljšuje le položaja mavričnih družin, temveč ima širše učinke.

V četrtem delu knjige M. Pan razpravlja o vključevanju teme mavričnih družin v šolsko snov in šolski kurikulum. Predstavljene so izjave učiteljic, šolskih svetovalnih delavk in strokovnjakov, ki pomagajo oblikovati šolski kurikulum ali pa ga aktivno izvajajo. Raziskane so tudi aktivne pobude staršev za partnerstvo med starši in šolo. V slovenskem delu raziskave je bilo intervjuvanih pet učiteljic in tri strokovne delavke s področja vzgoje in izobraževanja. Nekatere izmed njih še niso imele stika z mavričnimi družinami, kljub temu pa so o njih veliko povedale. M. Pan opozarja, da učiteljice in strokovne delavke kljub pomanjkanju osebnih izkušenj s tematiko na ta način pogosto prevzemajo pozicije heteronormativnega okolja. Po drugi strani pa se učiteljice in strokovne delavke od tematike distancirajo z vključevanjem zunanjih sodelavcev, aktivistov, ki o tej temi »vedo več, kot one same«.

Šola je po besedah M. Pan družbeno-politična institucija, ki bi morala delovati v skladu s človekovimi pravicami in jih tudi dejavno podpirati. Raziskava je pokazala, da so kljub zadržanemu odnosu nekatere slovenske šole naredile velike korake na področju ozaveščanja o različnih temah, ki zadevajo tudi spolnost in pluralnost družinskih oblik. Še več. Šole so v veliko primerih same prevzele teme, o katerih se starši niso pripravljali ali niso zmožni pogovarjati s svojimi otroci. Prevzele so tudi mandat za ravnanje z »nelagodnimi« temi. To vključuje tudi teme o istospolni usmerjenosti. Pravne spremembe

v smeri uzakonjenih večvrstnosti družinskih oblik pa bodo ostale vprašanje s področja vednosti, pravic in dolžnosti, ki se bo tako morebiti le znašlo tam, kjer bi po mnenju avtoric moralo biti, v dometu vzgoje in izobraževanja.

Zadnji del knjige je oblikovan kot priročnik za učitelje, pedagoge, šolske svetovalne delavce, psihologe, socialne delavce in starše, v katerem S. Bercht in A. M. Sobočan ponudita nekaj konkretnih predlogov aktivnosti, ki v šolskem in domačem okolju omogočajo odkrit pogovor o pluralnosti družinskih oblik. V pomoč so tudi primeri, kako so izsledke raziskave uporabili na Švedskem in v Nemčiji.

Avtorice zaključijo, da starši ne morejo ustvariti vključujočega okolja brez podpore šole, šole pa ne morejo poučevati o razlikah, sprejemanju in enakosti brez sodelovanja staršev. Kot se je pokazalo na Švedskem in v Nemčiji je tudi ravnanje države na tej ravni ključnega pomena, saj družinska in socialna politika ter zakonodaja lahko spodbujajo in krepijo kompetence staršev, namesto, da jih destabilizirajo.

Knjiga Darje Zaviršek in Ane Marije Sobočan *Mavrične družine grejo v šolo* je izjemno dragocena knjiga v slovenskem prostoru, saj odpira temo, o kateri bi morali začeti javno govoriti že dolgo nazaj. Pokaže, kako poučevati pluralnost družinskih oblik, saj to vpliva na kakovost socialnih interakcij. Namenjena je staršem, predvsem pa učiteljem, šolskim strokovnim delavcem in ostalim strokov-

njakom, ki oblikujejo okolja, kjer pluralnost družinskih oblik še ni popolnoma sprejeta. Knjiga je lahko tudi spodbuda za potrebne spremembe na področju družinskega prava, saj analizira konkretne zgodbe ljudi, o katerih zakon sploh govori. Družbeni heteronormativnosti postavi ogledalo in razbija nekatere mite o mavričnih družinah ter mišljenje o njih z abstraktnega spremeni v konkretno.

Ivett SZALMA
Corvinus University, Budimpešta

Judit Takács (ur.),
Roman Kuhar (ur.)

Doing Families: Gay and Lesbian Family Practices
Mirovni inštitut, Ljubljana 2011,
str. 161, 15.00 EUR
(ISBN 978-961-6455-71-8)

Knjiga *Doing families* govori o gejevskih in lezbičnih družinah. V knjigi so zbrane empirične študije različnih avtoric in avtorjev, ki prikazujejo socialni položaj in družbeno sprejemanje istospolnih družin v različnih državah – na Danskem, Finskem, v Franciji, Nemčiji, Italiji, Španiji, na Švedskem in v Združenih državah Amerike. Monografija obsega šest študij in intervju z ameriško sociologinjo Judith Stacey, ki sta ga opravila urednika knjige. Slednja v svojem uvodu zapišeta ključno sporočilo knjige: dostop istospolnih parov do posvojitvev in reproduktivnih tehnologij krepil pravice tistih, ki so bili pri-